

ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ РИНКОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Розглянуто питання функціонування економічного потенціалу та визначено підходи і механізми щодо ефективного розвитку ринкової системи в Україні.

Ключові слова: *інноваційний потенціал, стратегії економічного розвитку України.*

В умовах, що склалися нині в Україні, а саме глибокої кризи, коли протягом останніх двадцяти років переважали ендогенні фактори розвитку економічної системи (хоча орієнтир був узятий на інноваційний розвиток), за наявності значного потенціалу – виробничого, людського, інноваційного, наша держава не змогла стати на шлях розвитку. У зв'язку з цим питання про формування нової стратегії розвитку економічної системи України є дуже актуальним.

Питанням розвитку України присвячено чимало праць вітчизняних науковців. Більшість з них дотримується думки, що розвиток технологічних укладів п'ятого, шостого рівнів – запорука гідного майбутнього України, і на вирішення цих питань повинно бути спрямовано усі ресурси, у тому числі, й бюджетні кошти. У наукових розробках останніх років [1-3] висловлюється думка про те, що наявність потенціалу не є запорукою економічного розвитку країн, тобто на сьогодні в Україні немає механізму, який зможе ефективно використовувати ці ресурси.

Перед тим як обрати стратегію розвитку України на найближчі роки, необхідно визначити наявність і стан потенціалу України. Економічна система нашої держави належить до складних систем, тому поняття «потенціал економіки України» асоціюється, насамперед, з такими видами інноваційного потенціалу, як виробничий, екологічний, інвестиційний, управлінський, зовнішньоекономічний, інноваційний. Саме з інноваційним потенціалом пов'язують перехід на інноваційний шлях розвитку вітчизняної економіки, потребу в якому було доведено в окремих роботах науковців [1-5].

Проте наявність інноваційного потенціалу не є запорукою ефективного розвитку економічної системи, для чого необхідно на державному рівні запроваджувати відповідні підходи, стратегію та механізм.

На сьогодні серед більшості наукових праць, які присвячено проблемам формування та функціонування інноваційного потенціалу (мова йде про потенціал, який існує у суб'єктів господарювання), практично немає робіт, які розкривають теоретичні та методологічні підходи до формування інноваційного потенціалу на державному рівні.

Безумовно, категорія «інноваційна активність» на рівні суб'єктів господарювання та рівні держави – це різні категорії, але принципи розвитку інноваційного потенціалу, на нашу думку, цих двох об'єктів співпадають. Це можна пояснити тим фактом, що підприємства, які здійснюють інноваційну діяльність,

є елементами інноваційної системи держави та можуть здійснювати прикладні дослідження для подальшого впровадження інновацій з метою підвищення своєї конкурентоспроможності на національному і світовому ринках. Більшість великих корпорацій здійснюють прикладні дослідження, підтримуючи тісні зв'язки з науковими структурами (університетами). Тобто вкладаючи так величезні ресурси в розвиток науки, компанії забезпечують собі довгострокові перспективи на ринку.

Зважаючи на зазначене вище, доцільно у визначенні принципів розвитку інноваційного потенціалу держави використати надбання науковців, які досліджували теоретичні, методологічні та практичні підходи до формування інноваційного потенціалу суб'єктів господарювання [4, с. 35].

Отже, більшість науковців, визначають такі принципи потенціалу, як системність, гнучкість, ієрархічність. Доцільно зауважити, що на сьогодні інноватика вимагає за умови визначення стану інноваційного потенціалу України враховувати не тільки згадані принципи, а й визначити синергетичний ефект від дії всіх його складових. Інакше, на концептуальному рівні необхідно виокремити системно-якісні складові інноваційного потенціалу та визначити зв'язки між ними, для того щоб охарактеризувати діалектику його формування та розвитку.

Л. Матросова пропонує у вивченні сутності такого поняття, як «інноваційний потенціал» застосовувати інтегральний підхід, який дозволить «проаналізувати ресурсне «наповнення» інноваційного потенціалу не як просту сукупність елементів, а як динамічну гіперкомплексну систему, в якій структуризація елементів відбувається на певних рівнях їх ієрархічного зв'язку» [2, с. 40]. Тобто використання ресурсів (матеріальних, інвестиційних, трудових тощо) інноваційного потенціалу має бути певним чином організоване з метою побудови оптимальної стратегії інноваційного розвитку галузі, регіону чи держави в цілому. Отже, «структурована цілевизначеність ресурсних елементів є запорукою появи синергізму як найважливішої системно-якісної характеристики інноваційного потенціалу» [2, с. 41].

На нашу думку, наукові надбання щодо необхідності визначення синергетичного ефекту від взаємодії різних складових інноваційного потенціалу з метою подальшої розробки та впровадження інноваційної стратегії переростають в ідею «гнучкості» інноваційного потенціалу. Саме ідея гнучкості інноваційного потенціалу дозволяє визначити проблеми, які існують на різних етапах його формування та функціонування у мікро-, макро- та мезоекономічних системах.

На сьогодні є нагальна потреба в розробці системи (з урахуванням теоретичних і методологічних підходів) гнучкого потенціалу інноваційної діяльності України. Ми повністю поділяємо думку Л. Матросової, що перехід до інтегрального підходу своєчасно дозволяє усунути недоліки попередніх структурного та процесного підходів. Останній є обмеженим за своєю суттю, тому використання його не дозволяє об'єктивно відобразити процес подальшого розвитку інноваційного потенціалу та його складових, ураховуючи вплив зовнішніх і внутрішніх факторів.

Процесний підхід є також недостатньо ефективним за умови визначення інноваційного потенціалу з подальшою розробкою та впровадженням стратегії

інноваційного розвитку, тому що він не включає до свого складу науково-технічну складову, а зосереджується лише на впровадженні та комерціалізації інновацій.

Модель гнучкого інноваційного потенціалу будується на філософській концепції діалектики (розвитку), що дозволяє дослідити динамізм його внутрішньої структури. Саме застосування стану гнучкості, побудованого на врахуванні зазначеної концепції розвитку, дозволяє вирішити найбільш важливі завдання, а саме:

- своєчасне та ефективно виявлення проблем, що виникають у більшості споживачів інноваційної продукції;
- розробка та впровадження нових продуктів і технологій;
- моніторинг інноваційної продукції на світовому ринку;
- участь у створенні єдиного світового інноваційно-інформаційного простору.

Формування інноваційного потенціалу		Розвиток інноваційного потенціалу	
Потенціал стійкості	Потенціал адаптації	Потенціал оновлення	Потенціал гнучкості
	Потенціал становлення		
	Потенціал розвитку		
Потенціал функціонування			

Рисунок 1 – Матриця станів інноваційного потенціалу національної економічної системи [2, с. 45]

Проаналізувавши матрицю, послідовні кроки якої дозволяють сформува-ти потенціал функціонування, можна визначити, що потенціал стійкості пред-ставлено як динамічний баланс між ресурсами, що колись існували, і тими, які необхідно залучити за обставин, що постійно змінюються.

Наведена матриця більш глибоко розкриває сутність інноваційного потен-ціалу, оскільки в інших дослідженнях потенціал розглядається в статичі. Саме за статичного підходу досліджується вплив окремих фактор (зокрема, фінансо-вих рішень) на окремі етапи впровадження інновацій (наприклад, на етапі адап-тації розглядається роль людського капіталу). У зв'язку з цим матриця, в якій передбачено наявність гнучкого потенціалу, є найбільш привабливою. Ознака-ми привабливості гнучкого потенціалу можна вважатися такі: підвищення кон-курентоспроможності товарів на національному та світовому ринках, зменшен-ня терміну впровадження інноваційних продуктів; зростання рівня спеціалізації та кооперування суб'єктів інноваційної діяльності; ефективність діяльності ін-новаційної інфраструктури.

Наявність ресурсів дозволяє обирати відповідну модель розвитку. На сьо-годні є декілька моделей інноваційного розвитку економічної системи України. Модель стратегії перенесення ґрунтується на постулаті про необхідність вико-ристовувати чужий досвід через закупівлю ліцензій на вискоєфективні техно-логії для освоєння продукції нових поколінь. У межах отриманих повноважень

створюється власний потенціал для реалізації проекту на стадії «дифузії», тобто поширення цієї інновації. Упровадження цієї моделі потребує великої кількості коштів. Крім того, інноваційні технології, як правило, застарівають через дуже короткий період, тому використання моделі «перенесення» економічно є не вигідним.

Модель стратегії «запозичення» розрахована на використання дешевої робочої сили та наявності у власній країні інноваційного потенціалу. Ця модель дозволяє освоїти виробництво наукоємної продукції, що випускалася раніше в розвинених країнах. Застосування такої моделі дозволить у майбутньому збільшити обсяги виробництва, що, зрештою, позитивно вплине на формування інноваційного потенціалу, а за умови ефективної інституційної підтримки з боку держави можлива активізація інноваційної діяльності. На нашу думку, така модель є найбільш прийнятною для України на цьому етапі розвитку її економічної системи.

Модель стратегії «наращування» використовується в економічно розвинених країнах. Застосування такої моделі потребує наявності власного інноваційного потенціалу в країні, можливості залучення зарубіжних учених, наявності відпрацьованої системи трансферту технологій, ефективної інституційної системи. Упровадження такої моделі дозволить значно активізувати інноваційну діяльність держави.

На підставі проведених досліджень стану інноваційного потенціалу економічної системи України можна стверджувати, що країни, які належать до середнього рівня соціально-економічного розвитку, перебувають не в досить вигідному становищі. Для них проблеми формування інноваційного потенціалу пов'язані, насамперед, з відсутністю достатніх інвестиційних ресурсів для фінансування широкого фронту науково-технічних досліджень, а з іншого боку – з жорстокою конкуренцією на світовому ринку. Тому курс України на впровадження моделі «запозичення» викликає багато сумнівів.

Про позитивні результати застосування свідчить досвід Японії та Кореї, які завдяки цій стратегії забезпечили вихід національних компаній на світовий ринок інновацій. Взявши за основу згадану вище стратегію, ці країни спочатку копіювали американські та європейські технології та робили акцент на виробництві більш дешевої та кращої за якість продукції. Надалі, у процесі набуття національними компаніями інноваційного досвіду, відбувся перехід від копіювання до власного виробництва високих технологій, тобто до стратегії «наращування» [1, с. 20].

Проведене дослідження, незважаючи на деякі позитивні зміни (наприклад, про існування розгалуженої нормативної бази), дозволяє стверджувати, що в Україні не відбувається інноваційний розвиток. У більшості випадків це пов'язано з тим, що фактори, за якими відбувається процес економічного життя в Україні, пов'язані з екзогенними (зовнішніми) факторами.

Донині триває також дискусія щодо визнання цього періоду (з 1991 р. по сьогодні) періодом перехідної економіки. Очевидним є те, що в Україну замість тоталітарного режиму прийшов період нагромадження соціальних суперечностей. Досвід останніх 20-ти років переконливо продемонстрував, що ринкові від-

носини не є способом налагодження соціальних відносин. Безумовно, національними цілями в Україні повинні стати створення умов для життя та розвитку сучасного і майбутнього покоління українців в умовах національної безпеки.

Можливо, саме національні інтереси стануть тією з'єднувальною ланкою, яка дозволить уникнути розбіжностей між різними напрямками реформування суспільства. Першочерговим завданням при цьому стане створення механізмів синхронізації та узгодження трансформаційних змін.

Система цінностей повинна бути зорієнтованою не тільки на реалії сьогодення, а насамперед на майбутнє. Отже, ідеться про стратегію гуманізації. Саме ця стратегія вимагає поєднання матеріальних і духовних передумов для поступового переходу від постіндустріального інформаційного суспільства, в якому найбільш важливими та цінними ресурсами є ноу-хау, інновації в освіту й охорону здоров'я та людський капітал.

Науковці [1, с. 772] передбачають можливість трансформації функцій держав у використанні для цього суспільних ресурсів, які отримує держава у свій бюджет. Поділивши функції на традиційні та сучасні (дослідження В. Гейця на підставі розробок С. Рогова, Росія), легко встановити, що Україна значно відстає у співвідношенні виконаних сучасних функцій держави за рахунок витрат бюджету (витрати на освіту, ноу-хау в охорону здоров'я) і традиційних функцій, до яких належать витрати на утримання влади (законодавчої та виконавчої), оборону, зовнішню та внутрішню безпеку, що становило у 2007 р. співвідношення 1,6:1. В інших країнах це співвідношення перевищує наведене більше ніж у 4 рази (у Росії – у 2), що відображено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Співвідношення державних витрат на фінансування традиційних і сучасних функцій, % до ВВП [1, с. 773; 5]

Показник	Функції держави		
	Сучасні	Традиційні	Сучасні до традиційних (рази)
Світ у цілому	17,8	5,3	3,4 : 1
Розвинені країни	25,0	3,9	6,4 : 1
Країни з перехідною економікою	22,1	3,8	5,8 : 1
Україна (2007 р.)	10,3	6,5	1,6 : 1
Україна у співвідношенні до світу в цілому	57,9	122,6	47,1
Розвинених країн	41,2	166,7	25,0
Країн з перехідною економікою	46,6	17,0	27,6

Згідно з проведеним дослідженням, Україна на сучасні функції витрачає у 2-2,5 разу меншу частку ВВП, що свідчить про те, що уряд не приділяє достатньої уваги забезпеченню сучасного рівня розвитку людей, а перевищення майже у 2 рази витрат на традиційні функції доводить, що видатки на утримання традиційних функцій (наприклад, силових структур) значно перевищують світові.

В. Геєць сформував основні тези, які містять пояснення, чому інноваційна діяльність недостатньо ефективно запроваджується в економіці навіть дуже розвинених країн. У цих тезах він, зокрема, зазначає: «Сьогодні загальновідомо, що жодна країна у світі не може забезпечити повний спектр фундаментальних і прикладних досліджень тих проблем науково-технічного й технологічного розвитку, які підлягають вирішенню» [1, с. 775]. Саме на цих тезах, нашу думку, доцільно будувати стратегію гуманізації, як основну стратегію розвитку України.

Перша теза побудована на пропозиції кооперації НДДКР, визначаючи для своєї країни пріоритетні напрями, що дозволять поступово завоювати вільні ніші та стати конкурентоспроможною державою на світовому ринку. Про правильність такого висновку свідчить практика глобалізації. Наприклад, частка іноземного фінансування НДДКР на території США становила 10,0% у 1995 р. порівняно з 2,1% в 1980 р., яка збільшилася за 15 років майже в 4,8 разу. Такі процеси відбуваються не тільки в США. Іноземні джерела фінансування НДДКР у Японії становлять 10%, Канаді – 17%, Латинській Америці – 5,0%, у країнах Азії – 1,0% [1, с. 775].

Процеси глобалізації значно впливають на розвиток міжнародних технологічних альянсів, у яких ключову роль відіграє великий бізнес, особливо це стосується інформаційно-технічних і біотехнологічних союзів. Розвиток таких альянсів сприяє інноваційному розвитку країни, на якому територіально розташовані ці структури, а також розвитку в економічних і політичних сферах.

Наступною тезою необхідно визнати роль координації в інноваційному розвитку. Саме координація визнається способом прискорення інноваційного шляху розвитку. З 1996 р. в Європі створено план з розробки та впровадження інновацій. У ньому визначено завдання для діяльності Єврокомісії та держав-членів ЄС за напрямками:

- основною темою постійно діючих інформаційних форумів необхідно визнати тему «Наука та інновації». Форуми, які проводяться за цією темою, повинні сприяти прискоренню впровадження інноваційної культури через інновації в освіту та практичну діяльність;
- надання допомоги в фінансуванні інновацій, у захисті інтелектуальної власності, залученні коштів інвестиційних фондів для інноваційного підприємництва;
- об'єднання зусиль щодо розробки інноваційних проектів на різних рівнях управління – мезо-, макро- і нанорівнях.

Тобто єдина міждержавна концепція економічного розвитку є способом подолати відставання країни, що є особливо актуальним в умовах кризового стану.

Під вплив цієї тези також підпадає концепція європейського наукового простору, яку було проголошено на Лісабонському саміті в 2000 р. Ідея його проведення була продиктована необхідністю пошуку країнами ЄС причин відставання від Японії та США. Було з'ясовано, що необхідним для успішного розвитку інновацій є рівень фінансування не менше ніж 3,5% ВВП (у країнах ЄС ця позначка була на межі 1,9%, США – 2,8%, Японії – 3%, а в Україні – 0,44%).

Передбачалося, що фінансовим механізмом для організації діючого європейського наукового простору стане Шоста рамкова програма ЄС (розрахову-

валася на період 2002-2006 рр.). Успішному поширенню цієї програми перешкодили кризові явища, які розпочалися в 2008 р., але на сьогодні йде активне формування єдиного європейського простору. Україна також брала участь у Шостій рамковій програмі ЄС, що відображено в таблиці 2.

Таблиця 2 – Участь України в Шостій рамковій програмі ЄС [1, с. 778]

Тематика	Кількість поданих проектів за участю українських колективів	Кількість проектів, підтриманих ЄК	Рейтинг участі
Безпека і якість продуктів харчування	17	2	11,8
Енергетичні системи	10	2	20
Транспорт	7	0	0
Захист навколишнього середовища	47	16	34
Біотехнології	17	3	17,6
Програма міжнародного співробітництва (INCO)	107	18	16,8
Інформаційні технології	49	12	24,5
Нанотехнології	86	11	12,8
Усього	340	64	18,8

Отже, рівень успішності України в інноваційній діяльності, як видно з таблиці 2, свідчить про те, що був підтриманий приблизно кожний п'ятий проєкт. Досвід, який набуто в ході впровадження цієї програми, дозволив сформулювати ще одну тезу, важливу для майбутнього розвитку. У цій тезі визначено, що науково-економічне співробітництво, про яке мова йшла вище, є способом розвитку конкуренції для наукових колективів і прискорення розвитку інноваційних ініціатив.

Зазначеній тезі найбільше відповідає Сьома рамкова програма з дослідження й технологічного розвитку ЄС, метою створення та функціонування якої є підтримка конкуренції між різними науковими колективами та інноваційні ініціативи в основних галузях промисловості. Цю програму також створено для підтримки Лісабонської стратегії, спрямованої на створення єдиного європейського економічного простору.

У рамках програми передбачено проводити роботу з дев'яти напрямів із загальним обсягом фінансування, що становить 39,3 млрд євро, яке буде спрямовано на:

- ноу-хау в галузі охорони здоров'я – 7,4 млрд євро;
- біотехнологію й сільське господарство – 2,2 млрд євро;
- програми стимулювання мобільності в рамках ЄС – 6,3 млрд євро;
- створення загальних наукових центрів – 1,6 млрд євро;
- підтримку Європейського агентства ядерної безпеки – 4,2 млрд євро

[6, с. 171].

Важливу роль у інноваційному розвитку також відіграють багатонаціональні корпорації. Наприклад, у країнах ЄС на міжфірмові відносини припадає 30,8% від загальної кількості інноваційних угод, США (25,8%), Японія (10,1%), США – Японія (8,4%); у межах ЄС – інші країни світу (7%), США – інші країни світу (4,2%), інші угоди – 5,4% [1, с. 781].

На підставі цього можна зробити такі висновки щодо ролі України в світовому інноваційному розвитку:

- участь у міжнародних проектах сприяє розробленню та виконанню загальних науково-дослідних програм, створенню спільних технологічних проектів, центрів та ін.;

- проведення спільних виставок, семінарів, конференцій.

Отже, як видно із зазначеного вище, пріоритети у виборі стратегії розвитку країни необхідно розставляти так, щоб стратегія ґрунтувалася на прагненні підвищити рівень та якість життя громадян країни і була орієнтована на майбутнє. У зв'язку з цим ті цілі, які ми обираємо за умови побудови стратегії та механізму розвитку України, повинні оцінюватися вище ніж реалії сьогодення, ураховуючи досвід країн, які є світовими лідерами інноваційного шляху розвитку.

Висновки. В Україні на сьогодні рівень інноваційного потенціалу перебуває на досить високому рівні: високий рівень освіченості населення, міцний наукового-технологічний базис, проте інновації в більшості галузей дають досить скромні результати.

Отже, необхідно наголосити, що сучасна політика щодо забезпечення інноваційного розвитку в Україні не відповідала і не відповідає вимогам випереджального розвитку. Саме тому сьогодні, коли Україна, як і інші країни, шукає виходу з фінансової та економічної кризи, необхідно змінити стратегію зі збіднюючим розвитком на стратегію випереджального розвитку, а за рахунок реалізації наявного інноваційного потенціалу завоювати окремі ринки в більш наукоємних для України виробництвах.

Список літератури

1. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Геєць. – К., 2009. – 864 с.
2. Матросова Л.М. Управління розвитком інноваційного потенціалу регіонів в перехідній економіці України: монографія / Л.М. Матросова, О.А. Овечкіна, К.В. Іванова. – Донецьк: Донбас, 2009. – 496 с.
3. Реформування податкової системи України: теорія, методологія, практика: монографія / Ф.О. Ярошенко [та ін.]; за ред. М.Я. Азарова. – К.: Мін-во фінансів України, 2011. – 656 с.
4. Єрмошенко М.М. Механізм розвитку інноваційного потенціалу кластерооб'єднаних підприємств: монографія / М.М. Єрмошенко. – К.: Нац. акад. упр., 2010. – 236 с.
5. Офіційний сайт С. Глазьева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <www.glazev.ru>.
6. Егоров И.Ю. Наука и инновации в процессах социально-экономического развития / И.Ю. Егоров. – К.: УНИИРиН, 2006. – С. 171.